

УДК 94(477.46)''1861'':63

АГРАРНА РЕФОРМА 1861 РОКУ У СПРИЙНЯТТІ СЕЛЯН УМАНСЬКОГО ПОВІТУ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Наталія Тацієнко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Україна, 20300, м. Умань, вул. Садова, 28

e-mail: tatsiyenko_natalia@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7872-9008>

У статті розглядається аграрна реформа 1861 року у сприйнятті селян Уманського повіту Київської губернії. Наголошується, що урядові перетворення не виправдали сподівань основної частини населення – селянства. З'ясовано, що опір селян впровадженню реформи 1861 р. був майже в кожному населеному пункті Уманського повіту. Детальніше розглянуто зростання протестної активності в селах Красний Кут, Зеленьків, Корсунка, Майданецьке, Розсоховатець, Кривець, Довгеньке, Косенівка. Наголошено, що всезагальне незрозуміння та неприйняття умов впровадження реформи стало сприятливим ґрунтом для поширення в селянському середовищі недостовірних чуток, самовільного трактування Маніфесту 19 лютого, що закономірно спричиняло неминучий конфлікт з владою, а у результаті – покарання за прояв вільнодумства та непокори.

Ключові слова: *Уманський повіт, Київська губернія, Маніфест, Положення, кріпацтво.*

Селянська реформа 1861 р. була покликана стати імпульсом розгортання модернізаційних процесів у феодальному суспільстві, створити передумови для розвитку товарно-грошових відносин в усіх галузях соціально-економічного устрою, відкрити шлях до демократичних перетворень у громадсько-політичному та духовному житті суспільства. Усвідомлення владою неможливості збереження кріпацтва, яке дедалі більше гальмувало розвиток ринкових відносин, загострення селянських рухів, поразка Російської імперії у Кримській війні 1853-1856 рр. яскраво

відображали приреченість існуючої системи суспільних відносин. Ліквідація кріпосного права дозволила селянству – найчисельнішому, найбіднішому і безправному стану суспільства, який був носієм української етнічної традиції, розпоряджатися своєю долею й працею, з часом включатися у вільне, хоча й обмежене російським царатом, економічне та громадське життя. Селянин отримував можливість для себе робити власний вибір: як жити, господарювати, кого обирати для управління громадою [2, с. 42]. Ця подія кардинально вплинула на соціально-психологічну динаміку українського селянства. Однак, аграрна реформа 1861 року не виправдала сподівань основної верстви населення, хоча, з одного боку, вона надала селянам особисту свободу, право володіти нерухомим майном, торгувати, займатися промислами, вступати у цехи, гільдії, відкривати підприємства, створювала умови для продуктивної господарської діяльності. Та все ж, з іншого, реформа зберігала поміщицьке землеволодіння. Селяни змушені були платити викупні платежі, за рахунок яких частина поміщиків могла модернізувати свої господарства. Селяни, як податковий стан, зобов'язані були платити подушний, поземельний податки, виконувати натуральні повинності.

За 157 років від часу проведення реформи, як зазначає О. П. Реєнт, представниками багатьох поколінь учених різних наукових шкіл і напрямів створено відповідну історіографічну та джерельну базу з даної проблеми, яка сьогодні вважається однією з найпотужніших в історичній науці [8, с. 34].

Проте, зважаючи на зміни сучасних методологічних акцентів при вивченні історичного минулого, на оприлюднення нової джерельної бази, проблема скасування кріпосного права і сьогодні потребує подальшої наукової розробки. Нового осмислення вимагає результативність перетворень та висвітлення регіонального аспекту, що дозволить не лише підтвердити загальні тенденції, а й увиразнити особливості впровадження реформи на місцях. Саме тому, актуальним сьогодні є розкриття вузлових

аспектів широкої наукової проблеми, що стосується висвітлення динаміки соціальної поведінки основної продуктивної верстви та базової соціальної групи українського народу, форм і методів її пристосування до нових умов економічного та правового життя і нових відносин.

Серед історіографії аграрного питання 60-х років XIX ст. на окрему увагу заслуговують праці Д. П. Пойди [6], автора понад 150-ти праць з аграрної історії України, переважно пореформеної доби, зокрема студій, присвячених впровадженню селянської реформи 1861 року в Правобережній Україні, селянським рухам, взаємовідносинам селянства й духовенства, народництву та ін. Привертають увагу праці І. О. Гуржія [1] та Т. І. Лазанської [5], в яких міститься аналітичний матеріал щодо причин кризи феодалізму в сільському господарстві України. Зокрема, І. О. Гуржій застосував порівняльну характеристику становища державних і поміщицьких селян в українських губерніях, описав форми експлуатації селян та їх життєві умови.

Серед сучасних українських досліджень своєю ґрунтовністю виділяються роботи О. П. Реєнта, О. В. Сердюка [8, 9], Ю. П. Присяжнюка [7], Я. Й. Красовського [2], В. М. Шевченка [22], в яких автори з принципово нових позицій розглядають соціально-економічну історію Правобережної України та країни в цілому. Зокрема, О. П. Реєнт робить висновок про те, що скасування кріпосного права у 1861 р. здійснювалося урядом насамперед в інтересах держави. Адже для того, щоб повернути втрачені позиції після поразки в Кримській війні, слід було перебудувати та переозброїти армію. Але для цього потрібна була сучасна промисловість, побудована на передових, капіталістичних засадах. Для створення останньої, окрім інших засобів, необхідно було сформувати широкий ринок вільнонайманої праці, який зацікавив би іноземних інвесторів і сприяв залученню їхніх капіталів у російську промисловість. Однак на шляху до створення такого ринку стояла кріпосна залежність майже половини населення країни [8, с. 43]. Що стосується реалізації

реформи в Уманському повіті, то дане питання розглядала Т. В. Кузнець, відобразивши особливості здійснення реформи 1861 р. в Київській губернії. Зокрема нею увиразнена позиція православного духовенства в загальному русі схвалення дій уряду [4].

Метою даної наукової розвідки є ілюстрація на матеріалах одного з найчисельніших та найбільших повітів Київської губернії – Уманського – поглядів селянства на ліквідацію кріпацтва та відображення складності соціально-економічних стосунків у пореформеному селі.

Особливе місце в ментальності українського селянина пореформеної доби займало розуміння значення землі. Як зазначає Ю. П. Присяжнюк, для нього це був не просто ґрунт для сільськогосподарського виробництва, хоча роль землі в господарському циклі впродовж століть була визначальною. Він відчував нерозривний психологічний зв'язок з землею, почуття невіддільної єдності з нею, вбачав сенс життя в праці на землі, і лише таку працю, такий заробіток на життя вважав гідним людини. Тому, так болісно і емоційно сприймалася селянами викупна операція, що здійснювалась відповідно до умов реформи 19 лютого 1861 р. Ними ментально не сприймалася сама думка, що за землю, яку вони споконвіку сприймали як власну, незважаючи на відсутність для цього жодних юридичних підстав, санкціонованих державою, потрібно платити. Тим більше, не бажали вони сприймати можливість відчуження в них хоча б її частки [7, с. 277-279]. Саме звідси така затятість у обстоюванні своїх прав на землю, готовність до конфлікту з поміщиком, з владою, непоступливість у судових суперечках, що тривали десятиріччями. Архівні документи свідчать про наявність такого опору селян майже в кожному населеному пункті Уманського повіту.

Царський уряд мав усі підстави побоюватися, що оприлюднення Маніфесту 19 лютого 1861 р. викличе невдоволення і, як результат, призведе до нової хвилі селянського руху. Очевидним було те, що зміст довгоочікуваного селянами Положення не відповідав їх уявленням про

волю. «Кто может поручиться, – писав Олександр II ще влітку 1858 р. у відповідь С. Ланському з приводу проекту призначення тимчасових генерал-губернаторів, – что когда новое Положение будет приводиться в исполнение и народ увидит, что ожидания его, т.е. что свобода по его разумению не сбылась, не настанет ли для него минута разочарования? Тогда уже будет поздно посылать отсюда особых лиц для усмирения. Надобно, чтобы они были уже на местах» [3, с. 3].

Характеристику загального настрою закріпачених селян Правобережної України в зв'язку з оприлюдненням Маніфесту 19 лютого 1861 р. дали в своїх перших рапортах губернські штаб-офіцери жандармського корпусу. Так, полковник Грибовський з Київської губернії повідомляв, що з цієї нагоди селяни не виявляли особливої радості. Багато з них цікавилися, що буде із землею, а коли дізналися про те, що вона й надалі залишається власністю поміщиків, то «почесали свої затылки». Адже у розумінні народних мас скасування кріпацтва означало безкоштовне отримання землі, небажання очікувати та негайна відмова від панщини. Намагаючись справити враження на керівництво, Грибовський вдався до власних міркувань з цього приводу, пояснюючи відсутність «восторженной радости» своєрідністю ментальності, зокрема, «свойственное малороссийскому народному характеру – не высказывать своих чувств и мыслей, тогда как на самом деле каждый крестьянин в душе своей сознает отеческое милосердие государя-императора» [6, с. 105].

Оприлюднення Маніфесту і початок його реалізації викликали нову хвилю селянського руху. Селяни виступали за повну ліквідацію поміщицького землеволодіння та збережених законодавчими актами 19 лютого феодальних форм експлуатації. Д. П. Пойда намагався систематизувати відомості про селянські виступи у 1861 р., аналізуючи матеріали по 485 селах і містечках Правобережної України. Помісячно узагальнені показники виглядали так: в березні відбулося 6 виступів

(1,2%), в квітні – 228 (47,2%), в травні – 194 (40%), в червні – 21 (4,3%), в липні – 29 (5,9%), в серпні – 4 (0,8%), у вересні-листопаді лише 0,3%. З наведених даних видно, що квітень-травень були кульмінаційними у розгортанні селянського руху, адже саме на ці місяці припадали оприлюднення та спроби впровадження Положення 19 лютого 1861 р. на місцях. У Києві, наприклад, Маніфест був оприлюднений лише 10 березня, слідом за губернським центром протягом одного-двох тижнів його зачитували в повітових центрах, поміщицьких маєтках та селах [6, с. 105].

Основними формами селянського руху в 1861 р. були: повна або часткова відмова відробляти повинності, передбачені реформою; відмова селян вибирати представників до селянських органів управління; відмова від наданих у користування земельних наділів; втечі челяді з економії і т. д. Влада намагалася стримувати селянські протести, однак їй не вдалося змусити селян покійно прийняти умови реформи, через що уже наступного року піднялася нова хвиля заворушень, викликана прийняттям уставних грамот, які переводили поміщицьких селян у тимчасовозобов'язаних [6, с. 109].

Масове впровадження уставних грамот на Правобережжі розпочалося 1862 року. До цього часу в селянському середовищі поширилася думка, що зобов'язання селян перед поміщиками дійсні протягом двох років з часу видання Маніфесту, по завершенні яких вони отримають і волю, і землю без будь-якої плати за неї. Таке бажане, але хибне розуміння селянством реформи з'явилося завдячуючи статті 5 Маніфесту, в якій йшлося про те, що протягом двох років з дати видання документа повсюдно повинні бути введені уставні грамоти, а стаття 6 наголошувала, що «до истечения сего строка, крестьянам и дворовым людям пребывать в прежнем повиновении помещикам и беспрекословно выполнять прежние их обязанности» [6, с. 110].

У квітні 1864 р. селяни с. Красний Кут Уманського повіту нанесли тілесні ушкодження поміщику Пясецькому. Причиною розправи стало

спонукання ним селян до сплати податків як було і минулі роки. Як повідомляв поміщик, селяни заявляли, що «эти взыскания я выдумываю с своей головы, а не по распоряжению начальства» [20, арк. 29]. Краснокутівці запевняли, що дізналися з надійних джерел про те, що в усіх селах інших повітів не стягують з селян ні викупних платежів, ні податків, а тільки в їхньому повіті. Цікаво, що селяни часто апелювали до так званих «надійних джерел інформації», сприймаючи їх з абсолютною довірою. До таких можна віднести агітаційні листівки, брошури, що поширювалися серед народу, які яскраво підкреслювали нерозуміння селянами умов Положення. В брошурі «Мужичкам» писалося:

«Поразберите сами – что вы теперь справляете –
Плотите, плотите, голодаете, голодаете ...
... И чемь-же это лучше какого крепостного века?
А все беды, что вы еще верите вь дело царское...
Надо самим силу в руки взять для лучшей – то доли;
Чтобы добиться в самом деле и земли и воли,
А там уже меж себя поделитесь и разверстаете,
Не то что по указу царскому, а как сами знаете» [19, арк. 25].

Підпис тимчасовозобов'язаних селян під уставною грамотою не був обов'язковим. Однак, підписання селянами акту, складеного мировим посередником при перевірці уставної грамоти перед введенням її в дію, було обов'язковим. Коли тимчасовозобов'язані селяни відмовлялися підписувати «поверочные акти», то знаходились т.з. «добросовестные» з селян цього чи навіть інших сіл, які ставили свої підписи. І тоді уставна грамота вважалася дійсною і селяни не мали права відмовлятися виконувати встановлені повинності [6, с. 116]. Так, у с. Зеленьків Уманського повіту мировий посередник наказав волосному старшині Майданецької волості покликати на 29 квітня 1862 р. шістьох уповноважених від селян і трьох «добросовісних» із с. Вишнопіль (спершу такі мали прибути із с. Майданецького, але односельчани не дозволили їм).

Однак, замість очікуваних 6-ти уповноважених прибуло 120 селян, які на питання мирового посередника чому їх з'явилось так багато відповідали, що вони всі є уповноваженими і не бажають слухати грамоту, а «добросовісним» втручатися в їхні справи та підписуватися за себе не дозволять [10, арк. 192].

Аналогічна ситуація склалася в с. Корсунка Уманського повіту. Селяни, підбурювані односельчанами Йосипом Сутійським та Петром Зозулею, відмовились прийняти уставну грамоту. На вимогу судового слідчого було проведено обшуки у цих двох селян та ще у 12-ти їх однодумців, після чого почато розслідування причин такого протесту. Однак, прибули не тільки звинувачені, а й ще 50 їх односельчан, які одноголосно заявили «что тех лиц они не выдадут». Про те, що рішення про відмову прийняти уставну грамоту було колективним, свідчить такий факт: коли слідчий розпочав допит Йосипа Сутійського, натовп селян заявив, «что они все будут отвечать». Вагомий вплив селяни мали й на місцевого представника влади – сільського старосту Филипа Дразелюка, який «едва успел выговорит имя Гавриил, как вся толпа закричала на него, чтобы не называл их и тотчас задержанные скрылись» [10, арк. 222-224].

У с. Зеленьків у підбурюванні селян звинувачували Євстафія Бондара, Никофора Васильченка, Івана Байдала, Григорія Цюменка, Петра Звіряку, Івана Дерев'янка, Дмитра Тирсу. Але відразу прибути на виклик названі особи не могли, так як перебували на ярмарці в м. Тальному. Однак наступного дня звинувачені з'явилися на допит у супроводі 86-ти односельців. Усім натовпом було заявлено про спільне рішення не приймати уставну грамоту. Селяни наголошували, що ніяких допитів проводити не треба, «ибо они люди темные» і дотримуються своїх законів, живуть в очікуванні «Божий милости та Царского слова». Щодо їхнього управителя, то вони заявляли, що пам'ятають як при введенні інвентарних правил, він підкупив чиновників і ті поспіхом їх переписали, а потім коли

приймали ті правила, то їх зганяли різками, тому вони й відмовлялися підписувати будь-що [10, арк. 224-226].

Селяни поміщика Марцелія Журовського з с. Майданецького теж відмовилися від прийняття уставної грамоти. Петро Харковенко кричав, що «нам в Церкві другу прочтут уставною грамоту». Заболотній говорив, що «виколять очи старшому й писарю, якщо вони уставну грамоту подпишут» [10, арк. 191-195]. Така ж ситуація склалася і в с. Глибочок у поміщиці Шувалової, де уповноважені селяни відмовилися підписувати грамоту [10, арк. 751-754].

Уповноважені від селян Розсоховатець Уманського повіту Клим Пудрик, Василь Гуцал, Гутленко та ін. просили про видачу їм копій інвентарних правил для пояснення деяким односельчанам їх права на землю. В рапорті до генерал-губернатора йшлося про те, що не вдалося встановити особу, яка склала даний запит, адже уповноважені селяни заявляли, що прохання написане за 9 руб. писарем в Києві. Хоча слідство припускало, що прохання написане міщанином Іларіоном Радіоновим, який мешкав у с. Розсоховатець і прибув до Києва із уповноваженими селянами [11, арк. 1-2].

Архівні джерела свідчать, що у кризовій ситуації селяни легко довіряли думці іншої людини, яку сприймали як джерело інформації, як експерта, апелюючи, в першу чергу, до вміння читати. У с. Кривець Уманського повіту в економії поміщика Підгорського столярував міщанин з м. Ольгополя Єгор Антонов, який стосовно волі селян стверджував, що «пани никакого права к ним не имеют и иметь не смеют» [12, арк. 1-3]. Диякон с. Кривець намагався заспокоїти його, однак столяр наполягав, що «говорить вольно всякому» і що «у меня есть Библия». Антонов, будучи грамотним, залюбки роздумував про владу, закони, Святе Письмо, а тому селяни часто зверталися до нього за порадами. Селянам с. Погорілої Положення 1861 р. тлумачив місцевий солдат-писар Кирило Демченко, який навчав грамоти сільських дітей [17, арк. 5].

Авторитетним експертом завжди вважали священика, до якого приходили за порадою. Як, наприклад, було в с. Довгенькому Уманського повіту, де священик Мараховський порадив селянам не підписувати грамоти, так як ще не було достовірної інформації, і не ставити хрестиків, а запитати в селян з інших сіл та губерній. Адже селяни з сусіднього села Корсунки говорили: «Боже сохрани, не подписуйте грамоти або вечно будете несчастными» [10, арк. 196-198]. Та не завжди священик діяв в інтересах своїх парафіян. До того ж напередодні відміни кріпацтва був виданий циркуляр Св. Синоду єпархіальним архієреям, який покладав на духовенство «священний обов'язок» пояснювати селянам значення царської милості. Зазначалось, що «повсякчасний обов'язок священика є між іншим повчати парафіян, щоб вони дотримувалися вірності государю і покори начальствам, від нього постановленим, щоб неухильно та сумлінно виконували законні повинності і платили визначені податки та встановлені оброки» [21, арк. 1-2]. Водночас, священики не мали показувати, що вони спеціально поставлені урядом виконувати дану функцію.

Всезагальне нерозуміння та неприйняття умов впровадження реформи стало сприятливим ґрунтом для поширення в селянському середовищі недостовірних чуток. Так, у підбурюванні до неприйняття уставної грамоти звинувачувався рядовий Варфоломій Федоренко, який запевняв селян с. Косенівки Уманського повіту «что если они подпишут уставную грамоту», то з ними станеться те, що за чутками сталося в Житомирській губернії, де вимагали підписи від селян «и те которые не подписали» залишилися вільними, а які навпаки підписали й надалі відпрацьовували панщину [13, арк. 1-5]. Тобто селяни розглядали уставні грамоти як новий спосіб позбавлення довгоочікуваної волі, як хитрощі поміщиків, що придумані для того, щоб знову покріпачити їх по закінченню дворічного терміну. Землю селяни надіялись отримати безкоштовно так як жили на ній споконвіку і вважали своєю власністю, адже і вони і їх батьки і діди достатньо за неї відпрацювали. Крім того, мировими посередниками в

більшості були поміщики, які складали уставні грамоти з урахуванням власних інтересів, іноді наділяючи селянам менше землі, аніж їм дійсно належало, а то й збільшуючи повинності тимчасовозобов'язаних селян [6, с. 111]. До того ж, введення в дію уставних грамот супроводжувалося введенням нових т. з. громадських повинностей – витрат на утримання волосного правління, наймання коней для потреб чиновників, на опалення громадських будівель і т.д. У грамотах прописувалися ці нові повинності селян [6, с. 113]. Все це викликало нову хвилю протестної активності, що виражалася у відмовах приймати уставні грамоти.

В умовах зростання соціальної активності у пореформений час, селяни самовільно трактували Маніфест 19 лютого, що закономірно спричиняло неминучий конфлікт з владою, а у результаті – покарання за прояв вільнодумства та непокори. У 1862 р. почастишали випадки використання військової сили для придушення селянських виступів. Це сприяло усвідомленню селянами необхідності спільних дій, значення сільської громади та взаємопідтримки [6, с. 115]. Прикладом звернення-заклику до такого єднання була брошура «Что нада делать войску», в якій йшлося про указ від 4 вересня 1861 р. про масові каральні заходи стосовно «бунтівників». Згідно з указом, керівники військових команд зобов'язані були виконувати вимоги місцевого керівництва, чи осіб, спеціально призначених адміністрацією. У брошурі говорилося, що цар пішов проти народу, так як використовує проти нього військо. Також йшлося про те, що солдати і офіцери не повинні виступати проти звичайних людей і тільки цим вони можуть врятувати Росію від біди і кровопролиття: «Стало если войско не пойдет против народа, воля и земля достанутся народу без капли крови». Наголошувалося, що мова йде про землю й волю не лише покріпачених поміщицьких селян, у яких за Положенням 1861 р. землю врізали, «попросту сказать обманули», а й про державних, фабричних, приписаних до царських заводів селян. «Все они теперь живут крепостными у своего начальства, оно их и грабит, оно их и сечет, оно им

и мешает управляться как знают самим собой, своими выборными. Земли на которых они с покон веков сообща живут даром, селами и деревнями, казна хочет им же в разбивку распродать за деньги». Зазначалося, що незаселені землі, замість того щоб дати на «виселки» при звичайному оподаткуванні, казна розділяє «між своїми», не розуміючи, що земля не царська, а народна. І за те, що народ говорить правду, цар направляє проти нього солдат «проливать кров отцов и братьев, матерей и сестер». В зверненні зазначалося, що солдат взятий на службу силоміць із поміщицьких або ж державних селян, а тому він повинен розуміти, що земля і воля потрібна усім. «Не владей землею по праву и обычаю, не живи свободно и по совести, а живи как Цар велит», – зазначалося в брошурі [18, арк. 1-3].

Поширення протестних настроїв та закликів до непокори спричинило видання 30 липня 1863 р. закону про прискорення впровадження селянської реформи на Правобережній Україні. Цим урядовим рішенням передбачалось надання селянам певних пільг у порівнянні з попереднім законодавством. Зокрема, селяни переводилися з тимчасовозобов'язаних у розряд селян-власників шляхом обов'язкового викупу селянських земель та зниження викупу на 20 %. Закон проголошував, що всі взаємовідносини між поміщиками і тимчасовозобов'язаними селянами, котрі проживають на їхніх землях, припиняються з 1 вересня 1863 р. З того ж дня тимчасовозобов'язані у трьох губерніях зараховувалися до розряду селян-власників й з того ж часу замість відпрацювання надільної повинності, чи грошового оброку на користь поміщика, були зобов'язані вносити до скарбу викупні платежі за придбані ними у власність наділи землі. Викупні платежі зменшувалися у відробіткових маєтках на 20 копійок з рубля у порівнянні з тим оброком, який було призначено в уставних грамотах на випадок переходу селян з відробіткової повинності на грошову [2, с. 110-112].

Отже, у пореформений період селянство вступило з глибоко укоріненим в умовах домінування традиційного аграрного суспільства переконанням свого невід'ємного, споконвічного права на землю, яка, як воно було впевнене, належить їм з діда-прадіда, оскільки саме їхні предки працювали на ній уже багато поколінь. З непохитним переконанням свого права на землю, що займало визначальне місце в світобаченні селян, вони зіштовхнулися з необхідністю і невідворотністю викупної операції, з потребою платити за землю, а за певних обставин і можливістю втратити частини наділів, що були в їхньому користуванні. Все це підривало цілісність селянського розуміння, але водночас штовхало на непоступливість в обстоюванні своїх прав на землю. Таким чином, реформа 1861 р., проведена в інтересах поміщиків та держави, не задовольнила віковичних сподівань і надій селянства та не вирішила економічних та соціальних проблем суспільства. Численні пережитки кріпосництва, а саме поміщицьке та селянське надільне землеволодіння, відробіткові повинності, станова та громадська безправність селянина, – все це й надалі важким тягарем накладало відбиток на процес економічного, соціального та й, зрештою, політичного розвитку українських земель.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. Київ: Наукова думка, 1954. 452 с.
2. Красовський Я. Й. Українське пореформене селянство: соціально-психологічна динаміка (на матеріалах Поділля): Дис.... канд. іст. наук: 09.00.12 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. 247 арк.
3. Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права. Ч. 1-2. Донесения светских генералов и флигель-адъютантов, губернских прокуроров и уездных стряпчих / Сост. Е. А. Мороховец. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1949. 367 с.

4. Кузнець Т. В. Відміна кріпосного права і позиція Православної Церкви на прикладі Уманського повіту Київської губернії // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. Вип. 12. Київ, 2008. С. 15-21.
5. Лазанская Т. И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы. Киев: Наук. думка, 1989. 116 с.
6. Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.). Днепропетровск, 1960. 488 с.
7. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Черкаси: Вертикаль, 2007. 640 с.
8. Реєнт О. П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. // Український історичний журнал. №1. Київ, 2011. С.34-51.
9. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 365 с.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 442. Оп. 300. Спр. 142.
11. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 617. Спр. 175.
12. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 300. Спр. 74.
13. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 300. Спр. 64.
14. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 704. Спр. 366.
15. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 615. Спр. 186.
16. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 707. Спр. 110.
17. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 300. Спр. 4.
18. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 812. Спр. 212.
19. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 822. Спр. 37.
20. ЦДІАК України. Ф. 485. Оп. 1. Спр. 15974.
21. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 699. Спр. 170.

22. Шевченко В. Скасування кріпосного права у 1861 році: спроба нетрадиційного аналізу. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2008. 96 с.

Тацієнко Наталія

Аграрна реформа 1861 року у сприйнятті селян Уманського повіту Київської губернії

У статті розглядається аграрна реформа 1861 року у сприйнятті селян Уманського повіту Київської губернії. Наголошується, що перетворення не виправдали сподівань основної частини населення, хоча, з одного боку, селяни отримали особисту свободу, право володіти нерухомим майном, торгувати, займатися промислами, вступати у цехи, гільдії, відкривати підприємства. Та все ж, з іншого боку, реформа зберігала поміщицьке землеволодіння, також селяни змушені були платити викупні платежі, подушний, поземельний податки, виконувати натуральні повинності. Акцентується увага на особливому нерозривній зв'язку селянина з землею, яку споконвіку сприймали як власну, незважаючи на відсутність для цього будь-яких юридичних підстав. У зв'язку з чим так емоційно та болісно відбувалися викупні операції, зростала затятість у обстоюванні своїх прав на землю, готовність до конфлікту з поміщиком, з владою, непоступливість у судових суперечках, що тривали десятиріччями. Визначено, що квітень-травень були кульмінаційними у розгортанні селянського руху, адже саме на ці місяці припадали оприлюднення та спроби впровадження на місцях Положення 19 лютого 1861 р. З'ясовано, що опір селян впровадженню реформи 1861 р. був майже в кожному населеному пункті Уманського повіту. Детальніше розглянуто зростання протестної активності в селах Красний Кут, Зеленьків, Корсунка, Майданецьке, Розсоховатець, Кривець, Довгеньке, Косенівка. Наголошено, що всезагальне незрозуміння та неприйняття умов впровадження реформи стало сприятливим ґрунтом для поширення в

селянському середовищі недостовірних чуток, самовільного трактування Маніфесту 19 лютого, що закономірно спричиняло неминучий конфлікт з владою, а у результаті – покарання за прояв вільнодумства та непокори. Прослідковано роль духовенства у проведенні селянської реформи 1861 р. Акцентовано увагу на тому, що у кризовій ситуації селяни легко довіряли думці іншої людини, яка уміла читати і була письменною. Прослідковано поширення серед народу агітаційних листівок, брошур, апелювання селян до так званих «надійних джерел інформації», що сприймалися ними з абсолютною довірою.

Ключові слова: *Уманський повіт, Київська губернія, Маніфест, Положення, кріпацтво.*